

İran'da ölüm: Jeostratejik ve jeopolitik bir analiz

Dr. Azad BARIŞ

İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi, Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Doğu Azerbaycan Eyaleti Valisi Malek Rahmati ve Hamaney'in temsilcisi Şehit Tebriz Cuma İmamı Ayetullah Muhammed Ali el-Haşim gibi isimlerin 19 Mayıs'ta helikopter kazasında ölümü, bölgesel ve uluslararası ölçekte kritik bir olay olarak kayıtlara geçmiştir. İran'ın iç politik ve toplumsal dengelemlerini etkileyen bu olay, aynı zamanda bölgesel, askeri ve istihbari bağlamları olan bir gelişmedir.

Cumhurbaşkanının ve üst düzey yetkililerin ölümüyle sonuçlanan helikopter kazası, İran'da büyük bir siyasi kriz ve belirsizlik dönemi başlatma ihtimali taşımaktadır. Bu süreçte, geçici yönetimin kurulması, siyasi çekişmeler, hızlı seçim düzenlenmesi, halk protestoları, ekonomik ve güvenlik sorunları gibi birçok faktör devreye girebilir. İran'ın siyasi geleceği de bu dönemde aktörlerin ve gelişmelerin nasıl şekilleneceğine bağlı olarak belirlenecektir. Dolayısıyla, hem iç hem de dış aktörlerin tutumları ve müdahaleleri kritik öneme sahiptir.

Bu makalede, İran'ın iç politik balansı ve halefiyet krizi bağlamında; küresel güç dengeleri, askeri stratejiler, otoriter

yönetim dinamikleri ve ekonomik politikaları değerlendirilecektir. Reisi'nin ölümünün ardından İran'ın küresel ilişkilerden nasıl etkileneceği, bu gelişmenin bölgedeki siyasal, askeri stratejilere etkileri ve vekâlet savaşlarını nasıl şekillendireceği, otoriter yönetim dinamiklerinde nasıl değişiklikler meydana getirebileceği de ayrıca incelenecektir. İran bağlamında ortaya çıkan bu gelişmenin, ekonomik politikaları ve toplumsal dinamikleri nasıl etkileyeceği sorularına yanıt aranarak, İran'ın gelecekteki jeostratejik ve jeopolitik yönelimleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tarihsel arka planı, hem jeopolitik hem jeostratejik konumu hem de günümüz politikaları bağlamında oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir ülke portresi çizen İran, bölgesel olduğu kadar küresel ekseninde de önemli bir aktör olarak algılanmaktadır. O nedenle bu analizde, İran'ın tarihsel geçmişinden hareketle jeopolitik, askeri ve ekonomik gücü irdelenecek, ayrıca İsrail ile yaşadığı çatışmalar ve Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin liderliğindeki dönemi ve ölümüyle sonuçlanan gelişmeler ele alınacaktır.

Tarihi boyunca birçok medeniyete ev

sahipliği yapmış, Pers İmparatorluğu'nun mirasçısı olan köklü bir geçmişe sahip bugünkü İran, Ahameniş İmparatorluğu'ndan (M.Ö. 550-330) başlayarak, İslamiyet'in yayılışı, Moğol istilaları ve Safevi İmparatorluğu gibi birçok önemli döneme tanıklık etmiş ve 2500 yılı aşkın bir süredir aynı devlet geleneğini sürdüren tek devlettir. 20. Yüzyılda Pehlevi Hanedanı altında modernleşme çabaları göze çarparken, 1979'da İslam Devrimi ile teokratik bir rejim kurulmuş ve etkileri bugüne kadar dalga dalga yayılmıştır.

Kuzeyde Hazar Denizi'nden güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan İran coğrafyası, doğusunda Afganistan ve Pakistan, batısında Türkiye ve Irak, kuzeybatısında Ermenistan ve Azerbaycan, kuzeydoğusunda Türkmenistan ile sınır komşusudur. Bu konum, İran'ı enerji nakil yolları ve ticaret rotalarının merkezine yerleştirirken, aynı zamanda bölgesel ve küresel güçlerin çıkar çatışmalarının ortasına çekmektedir.

Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında doğal bir köprü görevi gören İran coğrafyası, Hazar Denizi ile dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmına ev sahipliği yaparken, Basra Körfezi ile dünyanın en önemli petrol ihracat noktalarından biridir. Bu iki önemli enerji kaynağı arasında yer alan İran, enerji taşımacılığı ve lojistik açısından kritik bir öneme sahip olduğu kadar küresel piyasalarda ve siyasi arenada önemli bir konuma sahiptir. Bu stratejik konum, İran'ın dünya enerji piyasalarında önemli bir aktör olmasını sağlamaktadır.

Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi'ni Umman Denizi ve Hint Okyanusu'na bağlayan bu dar geçit salt bir su yolu değil, aynı zamanda küresel dengeleri belirleyen bir kapıdır. Bu boğaz, dünya petrol ticaretinin yaklaşık %20'sinin geçtiği önemli bir lojistik transfer noktasıdır. İran, Hürmüz Boğazı'nın kıyısında yer alarak bu kritik geçiş yolunun kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Boğazın kontrolü, İran'a stratejik bir avantaj sağlarken, aynı zamanda bu bölgedeki gerilimlerin kaynağı olmaktadır. Özellikle ABD ve Batılı müttefikler ile İran arasındaki ilişkilerde, Hürmüz Boğazı'nın kontrolü sık sık gündeme gelmektedir.

Almanya başta olmak üzere Fransa ve İngiltere'nin İran'la koyduğu tarihsel ilişkilerin nedenlerinden biri de budur. İran, zaman zaman bu boğaz üzerinden geçişleri tehdit ederek, uluslararası arenada pazarlık gücünü artırmaya çalışmaktadır. Bu açıdan İran ile bugünkü Avrupa devletlerinin ilişkileri, ABD'nin AB ülkeleri üzerindeki etkilerine ve İran-İsrail ilişkilerinin konjonktürel bağlamlarına rağmen, belli bir tarihsel denge üzerinden şekillenmektedir.

İran, Orta Doğu'daki stratejik konumu nedeniyle sürekli bir jeopolitik rekabetin içine çekilmektedir. Ülkenin kuzeyde Hazar Denizi'ne kıyısı olması, Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ve stratejik ilişkilerini şekillendirirken, güneyde Basra Körfezi'ne kıyısı olması ise Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile rekabetini artırmaktadır. İran'ın batısında Kürdistan, Irak ve Türkiye ile olan sınırları, bu güçlerle hem tarihi hem de güncel siyasi ilişkilerini etkilemektedir.

Doğusunda ise Afganistan ve Pakistan ile sınır komşusu olan İran, bu ülkelerle de karmaşık ilişkilere sahiptir. Hem etnik hem de mezhep farklılıklarına göre şekillenen bu ilişkiler zaman zaman yönetilebilir polarizasyonlar yaratan bir bağlama sahiptir.

İran, dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olup, bu kaynaklar uluslararası enerji piyasalarında önemli bir rol oynamaktadır. İran'ın enerji kaynakları, hem ekonomik gücünü artırmakta hem de jeopolitik rekabetin odağında yer almasını beraberinde getirmektedir. ABD'nin İran'a yönelik yaptırımları ve nükleer programı ile ilgili uluslararası anlaşmazlıklar, enerji piyasalarında dalgalanmalara yol açmakta ve İran'ın ekonomik kalkınmasını etkilemektedir.

İran, Suriye, Irak, Lübnan, Yemen ve Gazze gibi bölgelerdeki askeri ve siyasi etkisiyle tanınmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın askeri stratejileri ve dış politika tercihleri, helikopter kazası sonrası yeni liderlerin kim olacağına bağlı olarak önemli ölçüde değişebilir.

İran, Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmak amacıyla çeşitli vekil savaşları stratejileri benimsemiştir. Bu stratejiler, İran'ın Devrim Muhafızları (IRGC) ve Kudüs Gücü gibi paramiliter grupları kullanarak, Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan gibi ülkelerdeki müttefik grupları desteklemesini içermektedir. Bu vekil savaşları, İran'ın bölgedeki etkinliğini artırmasına yardımcı olurken, aynı zamanda bölgesel istikrarsızlık ve çatışmalara da katkıda bulunmaktadır. Savaşı kendi sınırla-

rının dışında tutan askeri bir stratejiyle birleşen bu durumun sürdürülebilirliği İran için temel bir konudur.

İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin helikopter kazasında ölümü, İran'ın mevcut siyasi ve jeopolitik dengelerini derinden sarsan ve iki temel halefiyet krizini beraberinde getiren önemli bir hadisedir. Bu krizlerden ilki, cumhurbaşkanının zamanından önce gelen halefiyet sorunudur. İkincisi ise, İran İslam Devrimi'nin lideri İmam Humeyni'den sonra çok daha uzun süre iktidarda kalan ve sağlık sorunları yaşayan Dini Lider Ali Hamaney'in halefinin belirlenmesi konusudur. İran'da cumhurbaşkanlığı makamı, teorik olarak halkın meşruiyetini temsil eden en yüksek siyasi makamdır. Ancak, gerçek güç, dini liderin elinde toplanmıştır.

Reisi'nin ölümünün ardından, cumhurbaşkanlığı için muhtemel halefler arasında aşırı muhafazakâr figürler olduğu gibi, reformcu ve ılımlı adaylar da bulunmaktadır. Bu durum, İran'ın iç politik dinamiklerinde önemli bir değişime yol açma potansiyeline sahiptir. Reisi'nin halefinin belirlenmesinde Dini Lider Ali Hamaney'in rolü kritiktir. Hamaney'in geçmişte olduğu gibi Anayasa Koruma Konseyi aracılığıyla adayları elemeyi ve kendisine tehdit oluşturanları yarış dışı bırakmayı sürdürmesi kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, Reisi'nin aday gösterilmesi sırasında Ali Laricani'nin yarış dışı bırakılması gibi. Bu bağlamda, Hamaney'in tercihleri, İran'ın gelecekteki iç ve dış politikasını şekillendirecektir.

İran Anayasası'na göre, Cumhurbaşkanı

nının ölümü durumunda, Cumhurbaşkanlığı Birinci Yardımcısı geçici olarak görev başına gelmektedir. Bu kişi, yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapılana kadar bu görevde kalmaktadır. Geçici yönetim sürecinde, İran Meclisi (İslami Şura Meclisi) ve Dini Lider (Ayetullah Ali Hamaney) kritik roller oynamaktadır. Dini Lider, ülkenin en yüksek otoritesi olarak istikrarı sağlamak için devreye girebilen yetkilere sahip olmaktadır.

İran siyasetinde muhafazakârlar ve reformcular arasındaki gerilimlerin böylesi kriz dönemlerinde artma ihtimali oldukça yüksek görülmektedir. Her iki grubun da iktidarı ele geçirmek için mücadeleye girişmesi oldukça olasıdır. Siyasi partiler, milis grupları ve hatta dış aktörlerin (örneğin, ABD, Suudi Arabistan gibi) bu süreçte etkili olma potansiyelleri ve bu bağlamda İran'daki dinamiklere etki etme güçleri oldukça yüksektir.

İran'da seçimlerin 28 Haziran 2024'te yapılması planlanmaktadır. İran'da muhafazakâr kanadın önde gelen isimlerinden eski Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Said Celili, 28 Haziran'da yapılacak cumhurbaşkanı seçimleri için adaylık başvurusunda bulunacağını deklare etmiştir. Celili dışında şu ana kadar reformist siyasetçi Mesud Pezeşkiyan, adaylık başvurusu yapacağını duyurmuştur. Said Celili, İran lideri Ayetullah Ali Hamaney'in Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'ndeki temsilcisi ve Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasındaki anlaşmazlıkları çözen anayasal bir kurum olan Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyinin üyesidir.

Hamaney'in halefinin belirlenmesi sürecinde Uzmanlar Konseyi ve Anayasa Koruma Konseyi'nin rolü büyük olacaktır. Bu süreçte, yeni liderlerin otoriter yönetim dinamikleri üzerinde nasıl bir etki yaratacağı, İran'ın iç politik istikrarını ve rejimin sürdürülebilirliğini belirleyecektir.

İran'ın ekonomik durumu, iç politik istikrar ve toplumsal dinamikler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Reisi'nin ölümünün ardından, yeni cumhurbaşkanının ekonomik politikaları, İran halkının yaşam standartlarını ve toplumsal memnuniyetini doğrudan etkileyecektir. Hamaney'in, ülkenin asıl meselesinin ekonomi olduğunu belirtmesi yeni cumhurbaşkanının bu doğrultuda ekonomik reformlar yapma ihtimalini güçlendirmektedir.

İran, uzun yıllardır ABD ve Batı tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar buna karşı zaman zaman içinde sovyetik sistemin dağılmasından sonra Rusya'yla geliştirdiği ilişkiler batı ile olan ilişkileri ikame anlamını taşısa da tam olarak ihtiyaçları karşılamamaktadır. Almanya ve Fransa dışında Batı'nın tamamının İran'a karşı oldukça sert bir tutumu söz konusudur. O nedenle söz konusu yaptırımlar, İran ekonomisini derinden etkilemekte ve halk arasında memnuniyetsizliğin büyümesine yol açmaktadır. Dolayısıyla yeni liderlerin küresel ve ekonomik politikalarının bu yaptırımların etkilerini azaltmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla şekilleneceği kuvvetle muhtemeldir. Ancak, bu politikaların başarılı olup ol-

mayacağı, yeni liderlerin yetkinliğine ve Batı ile ilişkilerin nasıl yönetileceğine bağlı olarak gelişim gösterecektir.

Tüm bunların yanı sıra İran'da demokrasi, azınlık hakları, insan hakları ve kadınların durumu, yıllardır uluslararası toplumun gündeminden düşmeyen önemli konular arasında yer almaktadır. Reisi'nin ölümünün ardından, yeni cumhurbaşkanının bu konularda nasıl bir politika izleyeceği, hem İran'ın iç dinamiklerini hem de uluslararası imajını doğrudan etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle, İran'daki azınlıkların ve kadınların durumu, yeni liderin izleyeceği politikaların belirleyici bir unsuru olacaktır. İran'da Kürtler başta olmak üzere farklı etnik azınlıklar, uzun süredir kültürel haklarının tanınması ve siyasi temsilde adalet arayışı içindedir. Reisi'nin ölümü ve halefiyet süreci, bu azınlıkların nasıl bir tutum alacakları konusunda büyük önem taşımaktadır.

İran'da hem tarihsel temelleri olan hem de İran'ın aktüel bölgesel ve uluslararası ilişkilerini belirleyen bir konu olarak Kürt meselesine ayrı bir parantez açmak gerekir.

İran'da Kürt nüfusu, genellikle ülkenin batısında, özellikle Kürdistan, Kermanshah, Batı Azerbaycan ve İlam eyaletlerinde yoğunlaşmaktadır. Kürtler, İran'da hem etnik hem de dilsel açıdan farklılık gösterirler ve zaman zaman merkezi hükümetle çeşitli nedenlerden dolayı anlaşmazlıklar yaşamışlardır.

İran'daki Kürtler, uzun bir süredir kültürel ve siyasi haklarını elde etmek için mücadele etmektedirler. 20. Yüz-

yıl boyunca Kürtler, çeşitli dönemlerde otonomi veya bağımsızlık taleplerinde bulunmuşlardır. Özellikle 1946'da Kürdistan Cumhuriyeti'nin kısa süreli varlığı bu taleplerin somut bir örneğidir. Ancak, bu cumhuriyet kısa sürede İran hükümeti tarafından ortadan kaldırılmasına rağmen Kürt meselesi bugün de İran'ın en temel sorunu ve bölgesel konumlanışının temelini oluşturan bir konudur.

Türkiye'nin aksine, Kürtler, İran'da resmi olarak tanınan etnik topluluklarından biridir. Ancak, Kürtçe dilinde eğitim ve kültürel etkinlikler konusunda sınırlamalar bulunmakta ve bunun sebep olduğu gerilimler Kürtlerle İran yönetimi arasındaki anlaşmazlıkların başlıca sebebidir. Kürtlerin kültürel kimliklerini koruma ve yaşatma çabaları, merkezi hükümet tarafından zaman zaman baskıyla karşılanmakta ve çatışma üretmektedir.

İran'daki Kürt meselesi, bölgesel dinamiklerle de yakından ilişkilidir. Türkiye, Irak ve Suriye'deki Kürt nüfuslarının durumu, İran'daki Kürtlerin taleplerini ve hareketlerini etkilemektedir. Özellikle Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) varlığı, İran'daki Kürtler için bir ilham kaynağı olmuştur. Bu durum İran'ın çok faktörlü stratejiler geliştirerek bu meselenin kendi içine yayılması ve bundan kaynaklı olarak olası etkilerini minimize etmesini beraberinde getirmektedir. Ayrıca, İran'ın bölgesel politikaları ve Batı ile olan ilişkileri, Kürt meselesinin uluslararası boyutunu da etkilemektedir. Meselenin çözümü ancak karşılıklı diyalog ve reformlarla

mümkün olabileceken, mevcut siyasi atmosferde oldukça zorlu bir süreç gibi görünmektedir.

Özellikle 2022’de Jîna Mehsa Emînî’nin ahlak polisi tarafından gözaltına alındıktan sonra hayatını kaybetmesi, İran’da büyük çaplı protestolara yol açmıştır. Bu protestolarda “Jin, Jiyan, Azadî” sloganı öne çıkmış ve kadınların yanı sıra geniş halk kitleleri tarafından benimsenmiştir. Protestolar, kadın hakları, zorunlu başörtüsü yasası ve genel olarak baskıcı rejime karşı geniş bir direniş hareketine dönüşmüştür. Bu protestolar, sadece İran’da değil, dünya genelinde kadın hakları mücadelesinin önemli bir sembolü haline gelmiştir. İran’daki mevcut siyasi rejimle olan mücadelede bu tür hareketlerin uzun vadede önemli etkileri olabilir.

Sonuç olarak, İran’ın gelecekteki jeostratejik ve jeopolitik yönelimleri, bölgesel

ve küresel aktörler tarafından yakından izleneceği muhakkaktır. Ancak, Sovyetik sistemin dağılmasından hemen öncesine benzer bir durumun İran’da bugün itibariyle yaşandığı söylenebilir. Dünyaya kafa tutarken, içeride çözülme ve çürüme hali bakımından bir benzerlik kurulabilir. Binlerce kilometre menzili olan füzeler üretirken, düşen cumhurbaşkanı uçağını bir gün sonra bulan bir çelişki ve benzerlik hali olduğu aşıkardır. O nedenle İran’da ortaya çıkacak olan durum ne olursa olsun eski nizam devam edeceğinden “Orta Doğu’da mümkün olana odaklanmak” en doğru strateji olacaktır. Yakın tarihte Rus bir diplomatın Irak’ta katıldığı bir konferansta söylediği gibi “Orta Doğu’da öyle şeyler olacak ki, ay bile yeryüzüne düşebilir”!

Referanslar

1. "Iran President Ebrahim Raisi Dies in Helicopter Crash." *Global News Network*. 2024.
2. "The Implications of Raisi's Death on Iranian Politics." *Middle East Monitor*. 2024.
3. "Iran's Succession Crisis: The Future of the Supreme Leadership." *The Diplomat*. 2024.
4. "Analyzing Iran's Dual Succession Crisis." *Foreign Affairs*. 2024.
5. "The Role of the Iranian Presidency and the Real Power of the Supreme Leader." *Journal of Middle Eastern Politics*. 2023.
6. "Guardian Council's Influence on Iranian Elections." *Al Jazeera*. 2023.
7. "Ali Khamenei's Health and Iran's Leadership Future." *BBC News*. 2024.
8. "Iran's Next Supreme Leader: Potential Candidates." *Reuters*. 2024.
9. "The Impact of Raisi's Death on Iran's Foreign Policy." *The Washington Post*. 2024.
10. "Iran's Economic Challenges and the New President's Role." *The Economist*. 2024.
11. Ghods, M. (2020). *Iran's Strategic Culture: The Impact of Historical Trauma on Policy Making*. Routledge.
12. Holliday, J. (2016). *Iran's Relations with China and Russia: A Strategic Partnership in the Making*. The Washington Institute for Near East Policy.
13. Salehi-Isfahani, D. (2019). *Understanding Iran's Economic Performance*. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 29-50.
14. Majd, H. (2018). *The Ayatollah Begs to Differ: The Paradox of Modern Iran*. Knopf Doubleday Publishing Group.